

יהודי בולגריה - כפשע בינם לבין המוות

משה מוסק

א. גילויים ראשונים של אנטישמיות

בולגריה הלכה והתקרבה לגרמניה הנאצית מבחינה מדינית, כלכלית ואידיאולוגית כבר מראשית שנות ה-30. אחד הביטויים הבולטים להתקרבות זו הוא הקמתם והתחזקותם של ארגונים לאומניים - פשיסטים, פרו - נאציים ואנטישמיים שהלהיבו את הציבור, ובעיקר את בני הנוער, במסרים פטריוטיים, שעניינם החזרתם של חבלי הארץ שנלקחו ממנה במלחמות הבלקן ובמלחמת העולם הראשונה.

זמן קצר לאחר פרוץ המלחמה, ב-20 בספטמבר 1939, נערך "ליל הבדולח" הבולגרי. במהלכו נופצו חלונות הראווה בחנויות היהודיות במרכז המסחרי של סופיה. תגובת המשטרה למעשה הבריונות האנטישמי הייתה מתונה ומגושמת. גם המחאה המיידית והתקיפה שהביעה הקונסיסטוריה המרכזית של יהודי בולגריה לא הביאה לפעילות נמרצת יותר של המשטרה למניעת הישנותם של מעשי האלימות נגד יהודי סופיה ופגיעה ברכושם. ככל שגברה אחיזתה המדינית והצבאית של גרמניה בבולגריה, כן תכפו גילויי האנטישמיות ומעשי הבריונות, בעיקר נגד בני הנוער היהודים בבתי הספר וברחובות הערים.

במהלך חודש ספטמבר נערכה המשטרה, בהוראת שר הפנים, לגירוש כל הנתינים היהודים הזרים מגבולות בולגריה. 4,000 יהודים חסרי נתינות או בעלי נתינות זרה נאלצו לעזוב את ארצם בפרק זמן קצר. בעיקר התעוררה בעיה לגבי הפליטים חסרי הנתינות שהגיעו לבולגריה מיוון ומטורקיה אחרי מלחמות הבלקן (1912 - 1913) ובעקבות מלחמת העולם הראשונה. כ-400 פליטים כאלה, הושלכו באכזריות אל גדרות הגבול עם יוון וטורקיה, נתונים לשרירות הלב ולמעשי ההתעללות של שומרי הגבול. גם כאן נכנסה הקונסיסטוריה היהודית לפעולה מיידית, הן בניסיונות לביטול רוע הגזרה והן במשלוח מזון, תרופות וציוד לאומללים.

בסופו של דבר הצליחה ההנהגה היהודית לדחות את מועדי הגירוש ולרכז את חסרי הנתינות בכפר איגנייאטבו, ליד עיר הנמל ורנה שעל חוף הים השחור. אולם גם כאן לא שפר חלקם של מאות הפליטים. אף כי קהילת ורנה דאגה למחסורם בסיוע מסע התרמה נרחב בכל קהילות בולגריה, הלחץ המתמיד של השלטונות לגירושם המידי הביא לכך שחלקם הועלה בדצמבר 1940 על אוניית המעפילים הרעועה סלבדור, שטבעה בים השיש מול חופי טורקיה. 213 מתוך 325 נוסעי הספינה, רובם ילדים, נשים וקשישים, טבעו בניסיון להגיע לחוף. בכל שנות המלחמה המשיכה ורנה לשמש מקום ריכוז ויציאה למאות פליטים שנמלטו מארצות מזרח אירופה ומרכזה בדרכם לארץ ישראל.

ב. החוק להגנת האומה

בינתיים התחלפו בבולגריה שתי ממשלות. האחרונה בהן קמה בפברואר 1940, בראשותו של הפרופסור לארכיאולוגיה בוגדן פילוב. ממשלתו של פילוב, מראשי התומכים בהתקרבות לגרמניה, הייתה לאומנית עוד יותר מקודמותיה. רוב חבריה היו ידועים בהערצתם לגרמניה הנאצית, והבולט שבהם, פטר גברובסקי, מראשי ארגון הנוער הלאומני והאנטישמי "ראטניק", מונה לשר הפנים. גברובסקי החדיר למשרדו, שהיה אחראי גם לביטחון הפנים ולמשטרה, רבים מפעילי הארגונים הלאומניים, ובראשם עורך הדין אלכסנדר בלב.

בלב נועד לנהל את המחלקה המשפטית של המשרד, ולשם כך נסע ביוני 1940 לברלין, על פי הזמנת הגסטאפו, ללמוד את חוקי נירנברג ואת אפשרויות יישומם בבולגריה. חודש מאוחר יותר עורר גברובסקי חרדות קשות בלב היהודים כאשר הודיע על כוונתה של הממשלה לחוקק את "החוק להגנת האומה", חוק שמגמתו לפגוע בזכויותיהם האזרחיות של היהודים ולהגביל את פעילותם הכלכלית והציבורית. בראשית אוקטובר הגיש שר הפנים את הצעת החוק לאישור הממשלה.

יהודי בולגריה חיו בחרדה הולכת וגוברת כבר מראשית המלחמה. אולם על אף גילויי האנטישמיות התכופים בעיתונות וברדיו, ברחובות הערים, במוסדות החינוך ובמגעייהם היומיומיים עם האוכלוסייה הם המשיכו לקוות שהמצב זמני ונובע ממתח הקשור לתקופת המלחמה. תקוות אלו נגוזו עם אישורה של הצעת החוק האנטישמית בממשלה והעברתה לדיון בפרלמנט.

עוד לפני שהתחיל הדיון בחוק בפרלמנט נערכה ההנהגה היהודית לפעילות אינטנסיבית ורבת הקף נגד אישורו. מוקד הפעילות השתדלנית נקבע באופן טבעי בסופיה, שבה ישבה מחצית מיהודי בולגריה. בשקט ובדיסקרטיות גויסו מקרב הקהילה כל אלה שיכלו להטיל למערכה את מעמדם הבכיר ואת יוקרתם או לתרום בקשריהם האישיים עם אנשי הממשל - שרים, חברי פרלמנט, פקידות בכירה, קציני צבא ומשטרה - ועם אישי ציבור, סופרים, אמנים ועיתונאים. חוליות של נציגי הקונסיסטוריה ערכו מפגשים עם יותר מ-100 אנשי ממשל, בהם ראש הממשלה ומרבית שריה, עם רבים מחברי הפרלמנט ועם פוליטיקאים משמאל ומימין. רק שניים מקובעי המדינות הבכירים, אולי שהיה בכוחם לבטל את רוע הגזרה - שר הפנים, פטר גברובסקי, והמלך בוריס השלישי - סירבו, על אף ניסיונות ההנהגה היהודית, להיפגש עמם, כדי להביא להסרת החוק או לפחות למיתונו. לצד הפגישות הדיסקרטיות, שדבר קיומן לא הגיע לידיעת הציבור, פרסמה הקונסיסטוריה המרכזית שני גילויי דעת ארוכים ומפורטים בעיתונות ושלחה אותם לכל שרי הממשלה וחברי הפרלמנט.

פעילותה האינטנסיבית של ההנהגה היהודית זכתה להצלחה לא מעטה בקרב הציבור הרחב, ובעיקר בקרב האליטות האינטלקטואליות והפרופסיונליות. ראשונים במתקפה

מוסרית - מצפונית זו היו 21 סופרים, משוררים והוגי דעות, מראשי האינטליגנציה הבולגרית. אלה התריעו נגד הכוונה להפלות ולשעבד את המיעוט היהודי, דבר העלול לפגוע, בראש ובראשונה, ביוקרתה של בולגריה עצמה ובמסורת הסובלנות הדתית והאנושית שלה. אחריהם יצאה במחאה נגד החוק אגודת הרופאים, שרבים מעמיתיה היו יהודים. בהפריכם את הטענה הנאצית על נחיתות הגזע היהודי העלו הרופאים על נס את נאמנותם של היהודים למולדתם, בולגריה, את מסירותם של הרופאים היהודים ואת מחויבותם המקצועית והאתית. מפורט ומנומק במקצועיות רבה היה כתב האשמה שפרסם איגוד עורכי הדין נגד אלה המתכוונים לחוקק חוק בלתי מוסרי וגזעני, העומד בסתירה גסה לחוקת היסוד של בולגריה, הניצבת על יסודות השוויון הדתי, העדתי והאזרחי, ועל עקרונות הצדק, המוסר והסובלנות למיעוטים. תקיפה ונחרצת במיוחד הייתה עמדתה של הנהגת הכנסייה הפראבוסלבית הבולגרית. נוסף על מחאת ה"סינוד הקדוש" נגד מגמות החוק בלטו במיוחד שניים מראשיו, המטרופוליטים סטפאן מסופיה וקיריל מפלובדיב, בהתערבותם הנמרצת להגנה על היהודים ועל זכויותיהם.

אולם מאמצי ההנהגה היהודית נגד פרסום החוק, הן במישור הפומבי והן במישור הדיפלומטי, נדונו לכישלון. על אף האהדה והתמיכה הציבורית והמוסרית שזכו להן היהודים ממגזרים שונים של הציבור הבולגרי, לא מעטים היו הארגונים שיצאו להגנה על יוזמת הממשלה שבאה לדחוק את היהודים, לנשל אותם מזכויותיהם האזרחיות ולפגוע במעמדם החברתי והכלכלי. ארגוני החיילים, הנגדים, קציני הצבא בדימוס וארגון נכי המלחמה התכחשו לברית הדמים שנכרתה במלחמות המולדת עם אחיהם לנשק היהודים ותמכו בהתלהבות במדיניות האנטישמית של הממשלה. כמותם יצאו נגד עמיתיהם היהודים ארגוני הסטודנטים, איגוד הרוקחים וארגוני הסוחרים, שבעלי העסקים היהודים היו מתחריהם ויריביהם.

התארגנויות אלה ופעולות ההסברה של הממשלה בעתונות הכתובה וברדיו הצליחו, במידה מסוימת, לאזן את התמונה וליצור דעת קהל אוהדת להעברת "החוק להגנת האומה". אולם על אף מאמצייה של הממשלה לקצר ככל האפשר את מהלך החקיקה ולהצניע אותו, הסעיפים הקונטרברסליים של החוק עוררו סערת רוחות מתמשכת בישיבות האספה הלאומית. חברי פרלמנט מהאופוזיציה ומהקואליציה, מהשמאל ואף מהימין הלאומני, יצאו נגד החוק, כל אחד מנקודת ראותו. אולם בדיקטטורה מלוכנית כמו בולגריה, שבה נאסרו אף קיומן ופעילותן של מפלגות והתארגנויות פוליטיות, הסיכוי למנוע אישור של חוק, שהממשלה והמלך עומדים מאחוריו, היה אפסי. אף כי הדיון בחוק הסתיים בסוף דצמבר 1940, דחה המלך את חתימתו עליו עד לאחר חג המולד הפראבוסלבי, כנראה כדי למנוע סערה ציבורית נוספת בזמן החג. החוק פורסם ונכנס לתוקף ב- 23 בינואר 1941.

שלא כ"חוקי נירנברג", שעליהם התבסס, הגדיר "החוק להגנת האומה" את היהודים בעיקר על פי השתייכותם הדתית ולא לפי מוצאם הגזעי. התייחסות מתונה כזו אפשרה מתן הקלות ופריבילגיות ליהודים שהתנצרו, לאלה שנישאו לנוצרים וכן לבני משפחותיהם. כמו כן זכו בפריבילגיות יהודים שקיבלו עיטורי עוז וגבורה במלחמות המולדת, נכים, אלמנות ויתומי מלחמה. עם זאת, נאסר על יהודים בעלי נתינות זרה לקבל נתינות בולגרית. עובדים יהודים במוסדות ממלכתיים, ציבוריים וברשויות המקומיות חויבו להתפטר מעבודתם תוך חודש. כמו כן נאסר על היהודים לשרת בצבא למעט בפלוגות עבודה, ולעסוק במקצועות חופשיים, במסחר ובתעשייה מעבר למספרם היחסי באוכלוסייה. "נומרוס קלאוזוס" נקבע גם לתלמידים היהודים בבתי הספר התיכוניים ובאוניברסטאות. נאסר על היהודים להעתיק את מקום מגוריהם ללא אישור ולעבור להתגורר בסופיה, וכן להעסיק בולגרים בעסקיהם ועוזרות בית בבתייהם.

חמורות ביותר היו ההוראות לגבי ההון והרכוש היהודי. נאסר על היהודים להחזיק קרקעות ונכסים כפריים. תוך שלושה חודשים היה עליהם להיפטר מהם, אחרת יוחרמו ויועברו לרשות המדינה. תוך שישה חודשים היה עליהם להיפטר - או לכל הפחות לצמצם את בעלותם במחצית - מכל העסקים שיש בהם מעורבות ציבורית או המאפשרים יצירת תעמולה העלולה להזיק לרוח האומה: בתי קולנוע, תיאטראות, קרקסים ובתי שעשועים מכל סוג, בתי מלון, מסעדות ומסבאות, בתי דפוס והוצאות לאור של עיתונים, ספרים ותקליטים.

חודש לאחר פרסום החוק החלה המחלקה המשפטית במשרד הפנים להוציא הנחיות, תקנות, וצווים לביצוע סעיפיו. בינתיים גויסו כל הגברים היהודים בגילאי 20 – 40 לפלוגות עבודה, לסלילת כבישים ותחזוקתם, בעיקר באזורי הגבול עם יוון ויוגוסלביה. החיים במחנות העבודה לא היו קלים. הגברים גויסו מדי אביב ושוחררו בתחילת החורף. הם נאלצו להביא אתם בגדים, נעליים, שמיכות ואת כל החפצים והציוד הדרושים לשהות במחנות. העבודה הייתה מפרכת, מזריחת השמש ועד שקיעתה. יחס המפקדים הבולגרים היה בדרך כלל נוקשה ומשפיל, מלווה בגידופים, בקללות ובעלבונות גזעניים, אך ניתן היה לעתים לרכך יחס זה ולזכות בהקלות וביציאות לחופשה על יסוד בקשות מיוחדות ובעזרת מתנות ושוחד. בסך הכול היו התנאים במחנות קשים מאוד ולעתים אף בלתי נסבלים: המזון היה מועט ורמתו התזונתית והבריאותית נמוכה; התנאים ההיגיינים והסניטריים היו קשים וגרמו למחלות ולזיהומים שחייבו לעתים אשפוז; תנאי הדיור - האוהלים - והצריפים היו פרוצים לפגעי מזג האוויר, שורצים כינים ופשפשים, חולדות ועכברי שדה. עם זאת מן הראוי לציין, שתנאי החיים, היחס למגויסים והעונשים שקיבלו על עבירות משמעת במחנות הכפייה בבולגריה היו קלים מאלה שהיו נהוגים במחנות דומים בשליטה נאצית בארצות אירופה.

ג. התוכנית להשמדת יהודי בולגריה

בינואר 1942, כאשר התכנסה בברלין ועידת ואנזה לדון בהכנות ל"פתרון הסופי", שהה אלכסנדר בלב בברלין בשליחותו של שר הפנים גברובסקי, במטרה להתעדכן בכל הקשור למדיניותו של הגסטאפו ולשיטות העבודה החדשות שלו בנושא היהודי. ביוני העביר בלב לגברובסקי את דוח הביקור שלו בגרמניה, ובו הצעות ברוח ועידת ואנזה להחמרה משמעותית במצבם של יהודי בולגריה ולהערכות ארגוניות לקראת מימוש "הפתרון הסופי". כדי לזרז את הטיפול בפתרון השאלה היהודית הציע בלב להעביר לקבינט את מלוא הסמכויות לחקיקה האנטישמית ובכך לקצר את ההליכים החוקיים ולהימנע מהתדיינות מביכה ומיותרת בפרלמנט. לאחר דיון קצר אך סוער הסמיך בית הנבחרים הבולגרי בחוק מיוחד את הקבינט "לנקוט את כל האמצעים לפתרון השאלה היהודית וכל הנושאים הקשורים אליה." בעקבות הסמכה זו קבע הקבינט את התקנה של 26 באוגוסט 1942. התוצאה המיידית והמשמעותית ביותר של התקנה החדשה הייתה הקמת הנציבות (הקומיסארייט) לענייני יהודים, בראשותו של אלכסנדר בלב.

הנציבות קיבלה על עצמה את מלוא הסמכויות להמשיך ולמלא את התפקידים שמילאה בעבר המחלקה המשפטית במשרד הפנים בקביעת המדיניות האנטי – יהודית. נוסף על כך הוטלה עליה האחריות ליישום המדיניות ולניהול הפיקוח על ביצועה התקין. אולם הסיבה העיקרית להקמתה הייתה השגת היעד הסופי, והוא הגלייתם של יהודי בולגריה, תראקיה ומקדוניה, למזרח, החרמת רכושם, מכירתו ומימוש הרווחים, שיגיעו ממנו, עבור אוצר המדינה.

כבר בראשית ספטמבר קמה הנציבות, ובמהלך חצי השנה הראשונה לפעילותה הכפילה את מצבת כוח האדם שלה ואת תקציבה. תוך זמן קצר, בקצב מהיר ובעבודה ללא לאות, הצליחו בלב וצוות עובדיו הנמרץ להכין לאישור הקבינט אין ספור פקודות וצווים, שעליהם התבססו מאות הוראות והנחיות לדיכוי היהודים ולהשפלתם, לגזל הונם על ידי מיסוי כבד ולהחרמת רכושם. הוראות אלה נשלחו מדי יום לביצוע מיידית אל הדלגאטים – סוכני הנציבות – בכל רחבי בולגריה. את תפקיד הדלגאטים מילאו, בדרך כלל, מפקדי המשטרה המקומיים, אך לעתים היו אלה ראשי העיר או מושלי המחוז. הדלגאטים עמדו בראש ועדים ממונים מקרב אנשי הקהילה, שהחליפו את ההנהלות הנבחרות של הקהילה.

במקביל לעבודתה השגרתית השוטפת בייזום המדיניות האנטי – יהודית וביישומה, החלה הנציבות להיערך, מדצמבר 1942, לארגון מבצע הגירוש של יהודי תראקיה, מקדוניה ופירוט, האזורים האתניים שסופחו לבולגריה על ידי גרמניה לאחר כיבוש יוון ויוגוסלביה באפריל 1941. במקדוניה חיו כ- 7,500 יהודים, בתראקיה – כ- 4,000, ובעיר פירוט שבסרביה – כ- 200 יהודים. יהודים אלה לא קיבלו נתינות בולגרית כמו שאר תושבי האזורים שסופחו, והיחס אליהם מצד פקידי הנציבות היה עוין ואכזרי עוד יותר מאשר אל יהודי בולגריה. לכן היה זה רק טבעי שהם יהיו הראשונים בתור לגירוש מבולגריה.

הגישושים של אנשי משרד החוץ הגרמני וסוכני הגסטאפו בקרב אנשי הממשל הבולגרי בקשר להצטרפות בולגריה לתוכנית "הפתרון הסופי" החלו כבר בספטמבר 1942, סמוך להקמתה של הנציבות לענייני יהודים. אולם ראשי הממשל הבולגרי – דהיינו, המלך בוריס השלישי וראש הממשלה בוגדן פילוב - התחמקו באלגנטיות מפניות אלה בתירוץ, שכוח העבודה של היהודים אזרחי בולגריה דרוש למדינה לסלילת כבישים ולעבודות פיתוח. לפיכך לא הזדרזו לתת את הסכמתם לגירוש. בניגוד ללחץ שהפעילו סוכני הגסטאפו על הממשל הבולגרי, גילו שגריר גרמניה בסופיה, אדולף בקרלה, והממונה עליו, שר החוץ יואכים פון ריבנטרופ, הבנה לחששה של הצמרת הבולגרית, שהגלייתם של היהודים לא תהיה מקובלת על הציבור הבולגרי, וניסיון מעין זה עלול להביא להתנגדות ציבורית רחבה, כפי שכבר הוכח בעבר.

אולם לאלכסנדר בלב אצה הדרך. בהמלצתו הגיע מברלין, בדצמבר 1942, קצין האס.אס. תיאודור דאנקר, כדי לייעץ ולסייע לו בהכנת תוכניות הגירוש. דאנקר רכש ניסיון בנושא זה כשהשתתף בארגון גירושם של יהודי פריס בשנים 1941 – 1942. ב-4 בפברואר 1943, לאחר עבודה מאומצת, הצליחו בלב ודאנקר, בסיועו של סוכן הגסטאפו בסופיה, קרל הופמן, להכין את התוכנית להגלייתם של 20,000 יהודי תראקיה ומקדוניה "לאזורים הגרמניים במזרח". תוכנית זו הייתה למעשה הסכם שנחתם בין בלב לדאנקר ב-22 בפברואר בשם ממשלות בולגריה וגרמניה, והיא מתייחסת למקומות הריכוז של המגורשים ולמועדי הגלייתם. ממשלת בולגריה קיבלה על עצמה לטפל בכל הנושאים הלוגיסטיים של הסעתם ברכבות ובספינות על הדנובה, עד וינה, בתשלום מלא של כל הוצאות הובלתם. נוסף על כך התחייבה בולגריה בהסכם על תשלום מיוחד לרייך עבור כל מגורש.

ההסכם המקורי שאישרה הממשלה התייחס רק ליהודי האזורים המסופחים. אף כי היה ידוע לכול שמספרם של אלה אינו מגיע ליותר מ-12,000, קבע בלב את המספר הכולל של המגורשים ל-20,000. בדרך זו התכוון להתחיל לאלתר, באופן לא רשמי, בגירוש יהודי בולגריה עצמה. לשם כך שינה - למעשה זייף - את החוזה המקורי, כאשר מחק בקו את המלים "בשטחי בולגריה המשוחררים מחדש תראקיה ומקדוניה". בכך אפשר את צירופם החוקי כביכול של 8,000 יהודים מבולגריה גופא.

ד. גירוש יהודי תראקיה ומקדוניה

מייד לאחר חתימת ההסכם החלה הנציבות לענייני יהודים, בניווטו של בלב, בהכנות קדחתניות לגירוש יהודי תראקיה, מקדוניה ופירוט, ונוסף עליהם את יהודי הקהילות של שלוש הערים שהיו הקרובות לגבולות עם תראקיה ומקדוניה: קיוסטנדיל, דופניצה וגורנה דג'ומיה. הרעיון לצרף את 2,000 היהודים תושבי הערים האלה למשלוח הראשון נועד למנוע התפשטות של שמועות ופניקה בקרב יהודי בולגריה. נוסף על כך התבקשו כל הדלגאטים

להכין רשימות שתכלולנה את שמותיהם של המנהיגים, אישי הציבור, בעלי ההון והאינטלקטואלים בכל קהילה. צירוף 6,000 מאנשי האליטה של יהודי בולגריה ובני משפחותיהם למשלוח הראשון יכול היה להבטיח, בבוא היום, המשך שקט, יחסית, של גירוש הקהילה בשלמותה. הרשימות שהגיעו בדחיפות מהדלגאטים מוינו וסוננו בנציבות, והמספרים הותאמו למכסה הדרושה.

בשבוע האחרון של פברואר 1943 הועמד כל צוות הנציבות במצב הכן. כל החופשות והשחרורים בוטלו, וכולם גויסו למבצע שנועד להתחיל בשבוע הראשון של מרס. ימים ספורים לפני תחילת המבצע ב-5 במרס, זומנו כל הדלגאטים לנציבות ושם קיבלו הנחיות והוראות אחרונות, כיצד להיערך לקראת ביצוע מהיר, חלק ודיסקרטי של תוכנית הגירוש. עוד קודם לכן נשלחו עובדי הנציבות לקהילות באזורים המסופחים ולמחנות שהוקמו בבולגריה, כדי לפקח על ארגון המשלוחים ועל קליטת המגורשים במחנות.

ראשונים יצאו לדרך שאין חזרה ממנה יהודי תראקיה. ב-4 במרס, לאחר חצות הלילה, פקדו חוליות של שוטרים מקומיים בפיקוד בולגרי את בתי היהודים בערים דרמה, קבלה, קסנטי, סרס וג'מרג'ינה, ולאחר התראה קצרה הוציאו אותם מבתיהם וריכזו אותם במחסני הטבק, הריקים בעונה זו של השנה. בסך הכול רוכזו 4,058 יהודים, שלא גילו כל התנגדות ולא ניסו לברוח, בהאמינם, כפי שנמסר להם, שמגלים אותם לבולגריה בדרכם לארץ ישראל. שכניהם התראקים גילו אהדה למצבם, קיבלו מהם לשמירה את חפצי הערך וציידו אותם לדרך. יותר מכך לא ניתן לעשות באותן נסיבות. לאחר ימים מספר הגיעו המגורשים לבולגריה. כ-2,500 מהם רוכזו במחסני הטבק בגורנה דג'ומיה, וכ-1,500 בעיר דופניצה. לאחר שבועיים נוספו עליהם 188 יהודי פירוט, שסופחה יחד עם מקדוניה לבולגריה, מיוגוסלביה.

יהודי פירוט לא זכו ליחס דומה מצד שכניהם הסרבים. לצד מחוות אנושיות מצד בודדים מקרב בני עירם, השתתפו רבים מאנשי פירוט ואיכרי הסביבה במעשי גזל וביזה של רכוש המגורשים, ואליהם נלוו מעשי אונס והתנהגות אכזרית מצד השוטרים הבולגרים. במקביל פנה הנציב לענייני יהודים אלכסנדר בלב לראשי הערים, וביקשם לפרסם מכתבי הוקרה ותודה ספונטניים של אזרחי המקום על מבצע הגירוש.

תנאי הנסיעה והצפיפות, הרעב והצמא, המחלות והקור העז ברכבות המשא ובמחנות המעצר בדרום בולגריה ובנמל היציאה של לום שעל הדנובה, היו קשים ובלתי נסבלים. מאות חלו ועשרות נפטרו מקור, מתת תזונה ומתנאים סניטריים ירודים במהלך המעצר והמסע המתיש. המסע נמשך שלושה שבועות ביבשה ושבועיים נוספים בהפלגה בדנובה, על ארבע מעבורות נהר רעועות, עד וינה. ושוב, ברכבות משא מווינה לקטוביץ שבפולין ועד למחנה המוות בטרבלינקה.

יהודי בולגריה הצליחו לעשות אך מעט עבור מגורשי תראקיה, ששהו שבועיים במחנות המעצר בדרום בולגריה ויומיים בהסגר בנמל לום. אנשי הקהילות בערים שבהן שהו הפליטים

אספו עבורם מזון, בגדים ושמיכות, אך לא הורשו להעביר להם אותם. עזרה אפקטיבית קצת יותר הייתה זו של עובדי הכפייה היהודים שעבדו לאורך מסלול נסיעתם של הגולים. בעבור הרכבות לידם הם השליכו לעבר הקרונות הפתוחים כיכרות לחם, שימורים ומצרכי מזון אחרים, שהקלו במעט את מצוקת הרעב של המגורשים. יותר מזה כמעט שלא נעשה דבר. ההנהגה היהודית בבולגריה, שבאותם ימים הייתה אחוזת תזזית בניסיון נואש להציל את יהודי המדינה, לא יכלה להתפנות להצלת אחיהם היהודים חסרי הנתינות הבולגרית מגורלם הבלתי ידוע.

גורל דומה היה צפוי לכ- 7,500 יהודי סקופיה, ביטולה, שטיפ וקהילות ישראל האחרות במקדוניה. כאן החלו פעולות האיתור, הריכוז והשילוח באותה מתכונת, שבוע לאחר שהתרחשו בתראקיה. בפעם הזו פיקח עליהן אלכסנדר בלב באופן אישי. כל יהודי מקדוניה רוכזו במחסני הטבק של חברת מונופולי בסקופיה, ולאחר עשרה ימים יצאו בקרונות משא בשלושה משלוחים בדרכם לטרבליניקה.

כאמור, ממשלת בולגריה שילמה לגרמניה, על פי ההסכם ביניהן, את הוצאות ההעברה למחנות ההשמדה, ונוסף על כך מס גולגולת עבור כל מגורש שעזב את בולגריה. הוצאות אלה שולמו מתקציב "קרן הקהילות היהודיות", שעליה התבסס תקציב הנציבות לענייני יהודים בסופיה וברחבי בולגריה. הכנסות הקרן באו מההיטלים המיוחדים ומהמיסוי הכבד שהוטל על הרכוש היהודי ומהחרמות של נכסים יהודיים.

כל נכסיהם של יהודי תראקיה, מקדוניה ופירוט הוחרמו באופן אוטומטי לאחר עזיבתם את בולגריה. רכושם ומטלטליהם נמכרו במכירות פומביות, וכספי הפדיון הופקדו ב"קרן הקהילות היהודיות". מכירות אלה הכניסו לקרן 20 מיליון לב בקירוב (כ- 257,000 דולר בערכים של אותם ימים) מרכוש יהודי תראקיה, 3.5 מיליון לב מנכסי יהודי פירוט (43,300 דולר) וכ- 33 מיליון לב מרכוש יהודי מקדוניה (402,000 דולר). בסך הכול הגיע הפדיון ממכירת הרכוש היהודי באזורים המסופחים לבולגריה ל- 56,500 מיליון לב או 702,300 דולר, בערכי המטבע של אותו זמן. זאת נוסף על ההחרמות, שלא ניתן לאמוד את היקפן, של מזומנים וחפצי ערך שנלקחו מהמגורשים בחיפושים שנערכו בכליהם ועל גופם בזמן מעצרם.

ה. כשלון התוכנית לגירוש יהודי בולגריה

כאמור, ב- 5 במרס כינס בלב בסופיה את הדלגאטים מכל ערי בולגריה לצורך קבלת הנחיות סופיות לארגון מבצע הגירוש שנועד ללילה שבין ה- 9 ל- 10 בחודש. במקביל נערכו ומוינו, במשרדי הנציבות, הרשימות הסופיות של המגורשים מבולגריה, ונשלחו הוראות סודיות לכל הגופים ששותפו במבצע. עם זאת, ברור היה מעל לכל ספק, שפעולה כל כך מרושתת ונרחבת אינה יכולה להישאר חסויה לאורך זמן.

הידיעות מהנציבות החלו לדלוף כבר בשבוע האחרון של פברואר 1943, זמן קצר לאחר חתימת ההסכם עם גרמניה להגליית יהודי בולגריה. מריה פאניצה, מזכירתו האישי של בלב, הייתה מיודדת עם משפחת נסים (בוקו) לוי, שהיה סגן יו"ר הקונסיסטוריה היהודית המרכזית בסופיה. פאניצה סיפרה ללוי על תוכנית הגירוש וכן שהוא עצמו, יחד עם רבים מאנשי הציבור ועשירי סופיה, כלולים ברשימת המגורשים. לוי הזדרז, כמובן, לשתף את חבריו להנהגה בידיעה, ויחד ניסו לבדוק את אמיתותה ולפעול במהירות ובנחישות לביטולה. בינתיים הוחלט בהנהגה לשמור על הידיעה בסוד כדי למנוע סערת רוחות בקרב הקהילה, מצב שהיה עלול להקשות על פעולות ההצלה.

מקור נוסף לידיעות היה רופא הנציבות בסופיה, שגילה לחיים רחמים בכר מקיוסטנדיל, תמורת שוחד, על התוכנית לגרש מבולגריה את כל קהילת עיר מגוריו. לבכר, שבדק את הנושא עם מפקד המשטרה בקיוסטנדיל, ליובן מיטנוב, הסתבר שהמידע מדויק, ושארגון מבצע הגירוש נמצא בעיצומו. מיטנוב ביקש 300,000 לב כשוחד לפקידי הנציבות, שיפעלו לביטול ההגליה. תוך זמן קצר הצליחה הקהילה לגייס בין אנשיה 900,000 לב (כ- 11,000 דולר), והכסף חולק בין כל אלה שיכלו לסייע לביטול הגזירה. אולם מהר מאוד הגיעה ההנהגה היהודית למסקנה, שמתן שוחד לגופים המקומיים לא יביא פתרון למצוקתם. לפיכך פנו אל ידידיהם הבולגרים שינסו להשפיע על קובעי המדיניות בסופיה. ברוח זו החלה להתארגן משלחת של חמישה אנשי ציבור ידועים מקיוסטנדיל, ביניהם חבר הפרלמנט פטר מיכלב ווולדימיר קורטב, מראשי התנועה הלאומית המקדונית, שהביע נכונות לצאת מייד לסופיה כדי לנסות ולבטל את צו הגירוש.

בינתיים נוצר מוקד פעילות נוסף בסופיה שבמרכזו יאקו ברוך. ברוך, מפעילי עלייה ב' בבולגריה, היה "מרושת" היטב בצמרת הממשל הבולגרי והכיר אישית שרי ממשלה, חברי פרלמנט ופקידים בכירים רבים. כאשר נודע לו מבני משפחתו בקיוסטנדיל על תוכנית הגירוש, הוא נזעק מייד להפעיל את מיטב קשריו לקבלת מידע עדכני על התוכנית ואולי אף לנסות לבטלה. במגעיו הצליח ברוך להגיע אל שר המסחר ניקולא זאכרייב ולקבל ממנו מידע יקר מפז - שהחלטת הקבינט מתייחסת אך ורק לגירוש היהודים מהאזורים המסופחים, ואין כל החלטה לגרש את יהודי בולגריה עצמה. מצויד במידע זה הלך ברוך לידידו, בן עירו וכיתתו, דימיטר פשב, סגן יו"ר הפרלמנט הבולגרי. זה יצר קשר עם מפקד משטרת קיוסטנדיל, ליובן מיטנוב, והשתכנע שתוכנית הגירוש אמיתית והיא עומדת להתבצע בעוד יומיים. כמו כן נודע לו מחברי המשלחת מקיוסטנדיל, שהם מגיעים למחרת כדי לגייס אותו לפעולה דחופה לעצירת מהלך הגירוש.

ה- 9 במרס 1943 היה יום בעל משמעות גורלית עבור יהודי בולגריה. משעות הבוקר פעלה בלשכתו של פשב קבוצה של חברי פרלמנט ואתם המשלחת מקיוסטנדיל, בניסיון של הרגע האחרון להקים לובי פרלמנטרי רחב ומשמעותי, שיצא בגלוי נגד התוכנית השטנית של בלב

ופטרונו שר הפנים פטר גברובסקי. שעה קלה לפני פתיחת מושב הערב הזמין פשב את גברובסקי ללשכתו והפתיע אותו במידע שהציג לפניו על תוכנית הגירוש ועל כך שתוכנית זו לא קיבלה את אישור הפרלמנט והיא פרי מזימתו של בלב. שר הפנים המופתע היה המום מהמארב שהניחו לו חברי הפרלמנט ומהצורה התקיפה שבה הציגו בפניו את הנושא. פשב ניצל את מבוכתו של גברוסקי שתחילה ניסה להכחיש הכול, ולחץ עליו להורות מייד לבלב על הפסקת מבצע הגירוש. אחרת, איים פשב, הוא יעלה את הנושא כהצעה דחופה לסדר היום ובה יחשוף את המזימה של בלב, המבוססת על זיוף החלטת הקבינט, דיון היכול להוביל עד לנפילת הממשלה. לשר הפנים לא נותרה ברירה אלא להסכים לדרישתו של פשב, ולאחר התייעצות קצרה עם ראש הממשלה חזר ללשכת סגן היו"ר והודיע על דחייה זמנית של התוכנית. פשב לא הסתפק בכך והמשיך ללחוץ על השר להתקשר מלשכתו ולהודיע למשרדו של בלב על השינוי. גברובסקי המבוהל ניאות גם לדרישה זו והורה ל"נציבות לענייני יהודים" להבריק מייד לכל סוכני הנציבות ברחבי הממלכה להפסיק לאלתר את כל ההכנות למבצע הגירוש, שעמד להתחיל תוך שעות ספורות.

בכמה ערים לא הגיעו הוראות הביטול עד צהריי ה-10 במרס, כך שכאלף מיהודי פלובדיב, פאזרג'יק, שומן, סמוקוב וחסקובו חוו במשך כתרסר שעות על בשרם את האימה של המגורשים ליעד לא ידוע, את החרדה האימה שהחלה בטריקות השוטרים על דלתות בתיהם בחצות הליל, את היציאה הבהולה מהבתים והצעידה ברחובות העיר בליווי אנשי משמר חמושים, והציפייה מורטת העצבים על רצפות בתי הספר לגורל מאיים ובלתי ידוע. בשעות הצהריים הודיעו לאומללים שהם יכולים לשוב לבתיהם, הנעולים והחתומים.

1. עצמת דימיטר פשב וחבריו בפרלמנט

הצלחת יוזמתם הנועזת של פשב וחבריו בפרלמנט הפיחה בהם ביטחון בצדקת דרכם וביכולתם להביא לשינוי במדיניות הממשלה בשאלה היהודית. מעודדים מהצלחתם החליטו להחתים את חברי הבית על עצומה שתמנע ניסיון חוזר של בלב וגברובסקי להביא לגירוש היהודים מהמדינה. תוך ימים מספר הצליח פשב לעשות את הבלתי יאומן ולהחתים 42 חברי פרלמנט, רוב רובם מתומכי הממשלה ובהם אישי ציבור ידועים, על עצומה, הקוראת לממשלה לחזור בה ממדיניותה האנטישמית ולהתחייב שלא לגרש את אזרחיה היהודים. העצומה, שהוגשה לראש הממשלה בניגוד לרצונו ב-19 במרס, הביאה את הממשלה ליזום דיון מיוחד של בית הנבחרים, כדי לגנות את בוגדנותם של חותמי העצומה ולהענישם, וכדי להביא להתפטרותו של פשב. גם בדיון זה נחלה הממשלה מפלה. פשב סירב להתפטר, ובהצבעה לגינוי החותמים על העצומה תמכו רק שני שלישים מחברי הבית. שלישי מהנציגים המשיך, למרות הלחץ הכבד שהופעל עליו, לתמוך ברעיונות שהובעו בה.

נראה שהפעם הגדיש פשב את הסאה. ראש הממשלה, שנתמך בעניין זה גם על ידי המלך בוריס, ראה בנחישותו של פשב להמשיך ולהיאבק במדיניות הממשלה התגרות גלויה ובוטה בממשל, והחליט לפעול בנחרצות ולהעניש אותו בכל חומרת הדין. לאחר יומיים, ב-26 במרס, בפתיחת ישיבת המליאה, הודיע הדובר בשם הממשלה על הדחת פשב מתפקידו כסגן יו"ר הבית. על אף בקשותיו והפצרותיו הרבות לא ניתנה לפשב רשות הדיבור. בכך הסתיימה למעשה הקריירה הפוליטית של פשב. אך אומץ לבו, תושייתו ומוסריותו, שהביאו להצלתם של יהודי בולגריה, תורמים עד היום תרומה רבת משמעות לתדמיתה של בולגריה כמדינה היחידה שאזרחיה היהודים לא נשלחו להשמדה בתקופת השואה.

מקור: בשביל הזיכרון, 33, 1999, עמ' 11 – 19.